

Радек РАК

ЛЕГЕНДА ПРО ЗМІІНЕ СЕРЦЕ,
АБО ДРУГЕ СЛОВО ПРО ЯКУБА ШЕЛЮ

Переклад з польської
Віктора Дмитрука

Відомий у себе на батьківщині як автор фентезійних романів та оповідань, Радек Рак у «Легенді про зміїне серце, або Другому слові про Якуба Шелю» вийшов за межі жанру, створивши філософську притчу про багатство й бідність, щирість прагнень та облуду, кохання та пристрасть – саме життя, яке не жартує та не прощає необережності з бажаннями.

За основу твору Радек Рак узяв реальну історичну подію – селянське повстання 1846 року, що спалахнуло в західній Галичині, тоді – території Австрійської імперії. Славилля шляхти штовхнуло простих людей на погроми, точну кількість жертв яких досі ніхто не знає. Найвідомішим ватажком повстанців був Якуб Шеля – його письменник і зробив центральним персонажем свого роману. Але не слід чекати від твору реалістичної розповіді про формування майбутнього народного месника. Бо Радек Рак майстерно обходить це кліше, оточуючи свого героя мавками, відьмами, чаклунами й чортами.

Його химерна оповідь, ніби сплетена з численних легенд, розповідає про дорослішання Якуба, його внутрішні пошуки та страждання мовою метафор і надзвичайно яскравих образів. Врешті головний персонаж книжки очолить повстання селян, але й тут автор вдасться до несподіваного прийому, щоб, іронізуючи, порушити питання: «А що таке правда?»

Упорядник серії
Володимир Аренєв

Редактор
Лариса Жупанська

Художній редактор
Оксана Баратинська

Відповідальний редактор
Олексій Жупанський

Перекладено за виданням: R. Rak. Baśń o węzowym sercu albo wtóre slowo o Jakobie Sheli. – Warszawa: Powergraph, 2020.

Copyright © Radek Rak, 2020.
Copyright © Powergraph, 2020.

Ілюстрація на обкладинці – Chikovnaya.

© Видавництво Жупанського;
В. Дмитрук, переклад;
А. Герасимова, текст анотації на 4 ст.;
О. Баратинська, художнє оформлення, 2023.

I ПРО ЗАЧАРОВАНУ ПІСНЮ

Повідають, що все почалося ввечері.

*У вечірню пору
Лине пісня бором.
Хто підхопить пісню,
Заблукає в лісі.*

— Яка пісня, діду? — питає Куба.

Старий Мишка шамкає щось беззубим ротом. Невідомо, чи якісь слова, чи це, може, таке звичайне старече мурмотіння. Повний глини віз підскакує на вибоїнах. Старий Мишка і Куба їдуть аж з Копалин, бо там найкраща глина в усій околиці. Дорога ще далека, а в дорозі, як відомо, добре співати й розповідати найрізноманітніші історії.

*Над струмочком в лісі
Лине травнем пісня.
В ім'я Сина, Духа
Пісню ту не слухай.*

Старий облизує потріскані губи, зиркає на Кубу. Очі в нього світлі, і зовсім не видно в них прожитих сімдесяти й двох зим.

— Як то, яка? — запитує. — А чия має бути? Русалчина!

Куба на ті слова лишень погордливо шмаркається, спершу з правої ніздрі, потім з лівої. За другим разом обшмаркує собі штани, бо віз підкидає на якомусь камені. Старий Мишка, бачачи це, регоче хрипким сміхом, аж йому з тої втіхи колишеться індіче воло під шиєю.

— Русалчина, — повторює під носом, наче сам до себе.

У світі смеркається, а тут, у буковому лісі, ніч залягла вже давно. Навіть птахи поснули, і тільки якийсь спізнений чорний дрізд раз по раз заводить ту саму трель. Дикий бузок пахне

так, що очманіти можна. Бо це саме такий ліс: буки, бузок і темнота.

— Виходять на святого Івана на галявину, тут, недалеко. І співають, і танцюють, аби тільки хлопців заманити. Як почуєш, що кличуть тебе, то чимшвидше заткни вуха воском, щоб не чути й не слухати. Найкраще тоді якусь побожну пісню заспівай або травневу літанію до Богородиці, або молися тисячу разів підряд. Господи Йсусе киріелейсон, помилуй мене, грішного, аж в тебе увійдуть ті слова й стануть частиною тебе. Бо як почнеш слухати, то пропадеш. А якщо підеш русалок підглядати, то згинеш і тілом і душею. Бо вони в самих лиш сорочечках танцюють, і як раз побачиш, то вже собі не знайдеш місця на землі поміж людьми.

— Старий ви вже, діду, а вам одно лиш у голові, — сміється Куба, але Старий Мишка нічого на це не каже. Вертається до своєї співанки:

*Пісня та впіймає,
В себе закохає.
Долю свою кинеш,
В лісі тім і згинеш.*

Дерева рідішають, між гілками проглядає блакить ночі. Віз туркотить дорогою вниз, до села. Сонце давно вже зникло за горами, але все ще світить, наче з-під землі, бо піскова заграва, розлита ще у світі, золотить стріхи й дах костелу.

Старий Мишка і Куба минають рів і верби, що над ним колишуться. Усіх верб дванадцять, і старий каже, що то апостоли Господа Йсуса, а остання, всохла й поточена хробаччям, — то Юда Іскаріот. Але Старий Мишка говорить різні речі, і не в усьому слід йому вірити.

Поки вони ще не зовсім з'їхали у село, Куба стає на возі. Прислухається, але від лісу не долинає жодної пісні. Лиш цвіркуни сюрчать у траві.

II ПРО МІСЯЧНИЙ ТАНЕЦЬ

Повідають, що Куба разом зі Старим Мишкою служили в корчмі Рубіна Кольмана в Кам'яниці шабес-гоями¹.

— Ой-вей, айнекляйнемітешмок! А це що таке? — жид тикав під ніс грудку глини навперемін то молодому, то старому. — Це має бути глина? Яка це глина, запитую я вас! От що значить гоїв по глину посилати. Болото й коров'яче гівно привезуть!

Ані Куба, ані Старий Мишка нічого не відповідали, а дід навіть почав скручувати самокрутку. Вони знали, що Рубін мусить трохи поійокати, бо це єдина розвага в його житті. Найбільше ж нарікав він на своїх шабес-гоїв.

Шабес-гої робили в домі й у корчмі усе те, чого єврею не дозволяв закон, і те, на що він просто не мав охоти, в шабат і не тільки. Куба й Мишка не нарікали, хоча вередливий Рубін вічно був чимось незадоволений, смикав бороду, проклинав і марно прикликав Господа Бога.

Був Рубін, однак, порядним чоловіком, хоч і жидом. Не можна, зрештою, бути іншим, бо, маючи стару й прикуту до ліжка дружину, сина рабина й божевільну доньку, себто вар'ятку, неможливо бути злим. Може, тому Кольмана прозивали Колькопфом², навіть особливо не криючись із цим, немов усі перевіряли, чи орендар корчми зможе насправді розізнитися. Зрештою, завжди краще працювати у жида, ніж у пана, бо жид за роботу платить, а в неділю часом і барильце горілки дасть. Передовсім, однак, жид не б'є. Бо пан декретом його милості кайзера з Відня може присудити хамові двадцять п'ять ударів палицею за будь-яку провину, а бабі й дитині не менше, тільки бабу й дитину належить бити не палицею, а шмагати березовою лозиною.

Того вечора за вікном стелився білий блиск, бо місяць зійшов рано. В тому світінні все було видно виразніше, ніж удень. Удень-бо обриси розмиваються і розмазуються, а барви переливаються навзаєм одна в одну, і буває, що речі видніються, як за запиленою фіранкою або мов заволочені димом. А місячної ночі

¹ Неєврей, найнятий юдеями для роботи в шабат (суботу) — (тут і далі — примітки перекладача).

² Качан капусти (нім.).

усе є різким, наче вирізаним із паперу, тільки кольорів менше. Дім, корчма, згорблений журавель на подвір'ї — чорні. А свіжі голки на модринах біля обійстя — пухнасті й білі, більше наче сніг, ніж голки. Такий собі фальшивий жидівський день.

Куба вже має лягати спати, коли помічає її. Вона, як завжди, спинається на стрімкий дах господи, схожа на ласицю або на мару. Високо, високо, аж на самий гребінь з різьбленим пазуром з обох боків. Якусь мить відпочиває.

А потім починає танцювати.

Танцює, піднявши руки догори, отим тремтливим, циганським кроком. Махає головою ліворуч і праворуч, напівсонно, напівпристрасно, темне волосся хвилю розвівається за нею, ніби обдароване власним, зміїним, життям. Проти місяця видно її виразно, немов вирізану з ебенового дерева. Куба знає, що таке ебенове дерево, бо в Рубіна Кольмана є ебенова скринька, а вельможний пан дідич у своїй канцелярії мають навіть меблі з ебенового дерева. І тепер, уночі, Хана Кольманівна є чорною, але гарною.

Удень вона вже гарною не буде, бо вдень буде видно прищі на її підлітковому обличчі й надто великі криві зуби, що випинаються, як у рябої кобили. Бо, правду сказати, донька Рубіна є худюю й бридкою.

Проте зараз ніч, а ніч має свої закони.

Куба якийсь час розглядає дівчину, а потім вислизає з хати. Тихцем пробігає через подвір'я і видирається на дах курника, а звідти на карниз, що оперізує другий поверх корчми, відкіль можна без зусиль вибратися на критий гонтям дах. Усе це тихотихесенько, без жодного звуку, аби не сполошити дівчину, але також аби не підняти по тривозі всю родину Кольманів, готових — як то жиди — наробити рейваху. Старий Мишка казав-бо не раз і не два, що людей, які танцюють під місяцем, будити не можна, щоб їхня душа не перелякалася й не чкурнула геть. І хоча жиди начебто не мають душі, проте Куба не хоче нагло будити Хану, бо вона може втратити рівновагу і впасти. Бо вдень, при світлі сонця, дівчина боїться піднятися навіть на п'ятий щабель драбини, не кажучи вже про дах господи.

Хана танцює на гребені й розкидає навкруг маленькі картки, клаптики, папірчики. Вони нагадують великі сніжинки. На кожній видно напис, довший або коротший, а іноді тільки один чи два знаки. Усе написано по-єврейському, навспак, тими низьки-

ми, втомленими літерами, що виглядають так, ніби хтось їх хотів розтоптати й розстроцити. Можливо, це молитви. Можливо, заклинання. Можливо, одне й друге, бо ж написано в Біблії, що євреї починаючи від самого Авраама, з давніх-давен, пробували примусити Бога до різних речей і підпорядкувати Його своїй волі. І якщо хтось мав би знати заклинання, яким корився б сам Господь, то тільки вони — й ніхто інший.

Хана танцює, а Куба наближається до неї по даху, напівзігнутий, наче мавпа з країни негрів. Обережно хапає гнучкі й холодні зап'ястя дівчини. Кілька кроків — і вони вже вниз. Жидівочка іде за Кубою покірно, як цуценя, хоча продовжує перебувати в дивних країнах у своїй голові; якби її відпустити, вона б знову почала танцювати. При цьому вся тулиться до Куби, аж у нього дивно стискається серце.

Сьогодні вівторок, а у вівторок ніхто до кнайпи не приходить, тож Рубін Кольман і його доньки рано лягають спати. Парубок стукає в кухонні двері господи. З другого боку грюкає засув, старе жидисько вилазить з хати й протирає склеплені сном повіки.

— Айнекляйнемітешмок! Хана!

— Знову танцювала на даху. Краще пильнуйте її, коли місяць світить.

— Зоя мусила лишити двері на ауф. Дякую, Кубо. Добрий з тебе хлопака.

— Добраніч, пане Кольман.

— Ти теж добре спи, Кубо.

III ПРО ВЕРБИ І ДОЩ

Повідають, що в усьому цьому не обійшлося без русалок.

Може, тому, що Куба весь час розпитував про них Старого Мишку, бо хлопець дуже був ласий на оповідки. Але старий тільки підсміювався, і важко було видобути з нього щось крім того, що він уже розказав: що русалки виходять танцювати в лісідесь між святим Іваном і святим Петропавлом, що іноді співають, а передовсім, що вони голі. Про все міг старий розповідати.

ти: про прадавнього короля Бодзоса, якого повісили на горі, що зветься Мага, і про розбійника Запалу, і про чаклуна Нелюдима, і про Зміїного Короля, і про злих відьом, що людям шкодять, і про дівчину з картопляного поля, яка живе в картопляній плісняві, і про вербового диявола Запаличку, який розбив місяць, і ще багато чого такого, бо історій знав Мишка силу-силенну. Тільки про тих русалок щось не хотів говорити.

Одного дня ішов Куба на двір у Седлиськах на перші сінокоси. Ну, бо хлоп — це хлоп, і мусить іти, коли пан каже. Може бути без землі, може бути шабес-гоєм — все одно залишається власністю дідича, як худоба чи фруктові дерева. Без охоти — ну, то без охоти, але Куба йшов.

Задуха й паркість котилися поміж горами, а в долинах повітря лежало біле й липке, наче сік із бадилля молочака. Навіть мухи й гедзі лінувалися, дзижчали абияк, і їх легко було пристукнути рукою. Був полудень, але спека стояла від самого ранку, і Куба вже весь укrywся потом, поки дійшов до верб-апостолів. До Седлиськ мав іти менше ніж австрійську милю, тож не було потреби поспішати. На вечірню косовицю і так встигне, бо луку слід косити або вранці, або з вечора. В клуночку приємно хлюпотіла черешнева зупа в керамічному глечики; обід Куба мусив брати із собою, бо дідич були скупий і не давали їсти після роботи. Парубок подивився вперед — нікого. Подивився назад — нікого. Клунок липнув до спини. Куба пірнув у тінисті зарості під вербами й жадібно з'їв усе, що можна було з'їсти.

Хана Кольманівна робила найсмачнішу фруктову зупу на світі, а до того запакувала Кубі ще п'ять білих булок, смачних, хоч і без закваски. За роботою чоловік мусить собі поїсти, і один тільки пан дідич вважали інакше.

Тож, може, через той повний живіт, може, через ліниву спеку, може, через зелену тінь верб, може, через злостивих духів, які жили в тих вербах, а напевно, через усі ті речі разом сон огорнув Кубу воронячим крилом.

Розбудив його грім, низький, такий, від якого дрижить земля. Хлопець непритомно роззирнувся. Небо затягло чорними хмарами, які ген удалині мали на краях лихий зеленавий відблиск. Віяло так, що аж завивало, термосило гілки й обривало листя. Білі жили блискавок розпанахували видноколо. Буря наближалася з півночі, а це недобре, бо бурі з-над рівнин завжди гірші, ніж оті, що з гір.

Куба вже ладен був схопитися й бігти назад до корчми Кольмана, коли у вербовому гіллі він помітив дівку.

Вона лежала на животі на похилій гілці, підпирала однією рукою підборіддя й нахабно гризла останню булку Куби. Усе в дівчині було як вода, безбарвне, аж страх. І волосся, і очі, й вільна прозора сорочка. Вона ліниво махала литками й позирала на Кубу трохи зацікавлено й трохи глузливо, аж ніяк не переймаючись бурєю, яка надходила.

— Хто ти? — запитав хлопець, бо не впізнавав у ній нікого з довколишніх сіл.

Але вона нічого не відповіла, лишень далі обгризала булку, як яблуко.

І тут уперіщив дощ. Щойно крапало не сильніше, ніж ксьондз кропилом, а вже наступної миті з неба потекли цілі сірі ріки. Якуб скулився біля верби, втягнув голову в плечі, а дівчина, хихочучи, зіскочила з дерева і втекла просто у зливу. Волосся й сорочка прилипли їй до тіла, і в Куби аж пересохло в горлі, як після дуже міцного чаю. Він стояв і мокнув, і мокнув, і мокнув, бо верби не давали майже ніякого захисту, а коли промок так, що більше вже й не можна, то побрів, крок за кроком, до господи.

Поки дійшов, дощ ущух, а згодом і геть перестав. Пахло тишею і мокрою землею.

17

IV ПРО ВОГОНЬ, ЯКИЙ НЕ ГРІЄ

Повідають, що такої дівчини не було й не могло бути, але в це Куба ніколи не повірив.

Наступного дня переробив абияк усю роботу, яку мав у Кольмана, і раннім вечором вислизнув з корчми до верб-апостолів. По дорозі в церковному саду нарвав у кошичок червоних порічок, великих і солодких від сонця.

Дівчина була на місці. Чекала і, як учора, напівлежала на животі на вербовій гілляці. Ліниво гралася квіткою мальви; крутила її між пальцями, вкладала у волосся, виймала, надкушувала пелюстки, обертала в руках. Куба наблизився до неї поволі, не-

мов підходив до схарапудженого коня, але вона зовсім не збиралася боятися. Дивилася на нього з якимось тваринним зацікавленням. Як вар'ятка.

— Як тебе звуть? — запитав, не сподіваючись, що вона йому відповість.

Дівчина байдуже зім'яла квітку в долонях і кинула на землю.

— Мальва, — сказала. Голос мала низький і хрипкуватий, гарний. Куба не знав, чи це була відповідь на його запитання, але на іншу вже й не сподівався.

— Мене звуть Куба. Я приніс порічки, — сказав і простягнув дівчині кошичок. Вона жадібно схопила великий кетяг і весь засунула собі до рота. А потім ще один, і ще. Хвостики випльовувала на землю, поламані й пожовані.

Куба сів поряд на сукуватому корені верби і їв порічки звичайно, як людина, гілочка за гілочкою. Раз по раз зиркав на Мальву й червонів, бо дівчина знову мала на собі тільки сорочку, таку, що ніби й прикриває тіло, але все видно. Хлопець, хоч і не був бридкий, якось не мав сміливості до дівчат, а вони не раз із цього приводу хихотіли і підсміювалися над ним. Але зараз він був тут, поряд із Мальвою, достатньо близько, аби відчувати свіжий запах дівочого поту.

— Ходи сюди, до мене, — наважився він нарешті, але дівчина лиш простягла до нього долоню з пружками бруду під нігтями.

— Дай ще.

Тож дав.

— Зійдеш униз?

Мальва хрипко розсміялася, зіскочила з дерева, наче кицька, і втекла кудись на луку. Куба побіг за нею, але дівчини не знайшов. Наче розчинилася в золотушнику й маках, і в золотистому світлі вечора.

Уночі він довго перевертався з боку на бік. Сон приходив і йшов геть, грався Кубою і кидав ним, як хвиля розколисаним на озері човном. Хлопцеві було холодно, і він весь тремтів, хоча був уже червень і можна би спати навіть голим. До вух накрився ковдрою, напханою житньою січкою, зверху накинув ще два коци, і лиш тоді йому стало трохи тепліше.

Найкраще, однак, грів його спогад про Мальву. Він відсунувся до стіни, наче хотів зробити для неї місце на сіннику, і уявляв собі, що дівчина лежить ось тутечки, біля нього. Там, унизу, він зробився твердий і штивний, однак боявся торкнутися себе до-

лонею, бо Старий Мишка сон мав легкий і завжди його на цьому підловлював. Мальва, однак, стояла у нього перед очима, і все тіло хлопця пульсувало жаром. Куба намагався думати про найгидкішу бабу, яку знав, — про стару Кольманову, брезклу й білу, як тісто на вареники. Але це мало допомагало.

Уранці він встав недужим. Руки й ноги були слабкими, наче не з тіла й кісток, а із солом'яних віхтів. На додаток, щось тиснуло йому в грудях, і він хитався, наче старий дід.

— Краще йди й скоси ту луку, — радив йому Старий Мишка. — Все одно це тебе не мине. А як не підеш, то дідич розсердяться й накажуть тобі київ дати. Сонечко тебе в дорозі зігріє і вижене хворобу, бо щось тебе, видно, вхопило.

— У дупі маю дідича, — буркнув Куба, але пішов.

Невдовзі зрозумів, що з косіння цього вечора теж нічого не буде. Сонце, замість вигнати слабкість із тіла, тільки дратувало його, а холод у грудях як засів, так і сидів. Хлопцеві здавалося, що він носить у грудях брилу льоду. Йшов у тіні — мерз. Йшов під сонцем — розколювалася голова. Тлів у ньому тільки один вогонь, але той, замість зігрівати, тільки посилював гарячку. Звався той вогонь Мальва.

На панську луку не дійшов він і цього разу. Одразу за вербами-апостолами заглибився в дикий сад. Мальва не давала йому спокою. Він стягнув штани й придивився до себе. Був великий, твердий і гарний.

Повітря бриніло від цвіркунів, а може, то в Куби бриніло в голові, і може, це йому приснилося, бо в полуденну годину різні примари снуються полями. Може, йому примарилося, що то не він бере себе в долоню, а робить це Мальва; що дівчина стоїть одразу за ним, що обіймає його, а Куба відчуває її молоде й гарне тіло, яке намирає на нього, відчуває груди, живіт — геть усе. Що дівчина мало не обпікає його, бо жінки мають гарячішу від чоловіків шкіру. Наче обоє палали в гарячці, авжеж. І подих Мальви на шиї, наче дихання розпеченої сонцем землі. А тоді, тривожно швидко, весь світ зосереджується в тій маленькій точці на кінці тіла: і гарячка, і сонце, і лука, що бринить комахами, все, що існує, піднімається раптом і вибухає хвилику густої-прегустої насолоди.

Може, Кубі примарилося, що коли в нього все ще танцювали перед очима фіолетові кола, Мальва облизала з пальців його росу й зникла серед трав, наче її ніколи й не було.

Може, йому це тільки примарилося, а може, й ні.

V

ПРО СЕРЦЕ ПЕРШИЙ РАЗ

Повідають, що з того й так нічого б не вийшло. Бо ж буває таке кохання, яке від самого початку приречене на нікчемність і каліцтво, і народжується з нього тільки жаль і страждання. Усі це бачать, крім самих закоханих.

Коли Куба дочвалав нарешті до господи, то вже знав, що справи кепські. Битий гостинець звивався в нього перед очима, двоївся й вирував, наче крутили ним злостиві чорти. Потім була чорна діра, в якій на мить зблиснуло заклопотане обличчя Старого Мишки.

Десь далі Рубін Кольман торохтів щось про шабас, і що ж він тепер, айнекляйнемітешмок, робитиме. Звучало це навіть смішно, але Куба не міг сміятися, бо йому здавалося, що від сміху йому знесе маківку голови. Знову зробилося темно, хоч то, мабуть, тому, що настала ніч. Куба дуже хотів заснути, але якось не міг. Сон кружляв навколо, наче недовірливий пес, і боявся підійти ближче. Тож хлопець дрейфував по тремтячому морю темряви, і часом із тієї чорноти з'являвся Мишка, зморщений, як висохле яблуко, а часом ні.

— Та спи вже нарешті, — буркнув старий. — Тобі добре, бо ти завтра вилежишся, а мене від світанку чекає робота. Залишаю тут тобі воду й полотно, зміниш собі вночі оклад. Ех, хрипиш, як сухотник. Я йду спати до комори, бо з тобою не засну.

— Айнекляйнемітешмок, — захрипів Куба і ніяково усміхнувся.

Чийсь долоні торкнулися обличчя хлопця, від кінця вуха до шиї. Це були гладенькі долоні когось, хто багато не працює, і напевно не належали Старому Мишці. Пахнули ганусом і гвоздикою.

Вона ковзнула до нього під ковдру. Сплела пальчики своїх ніг із пальцями Куби; були вони страшенно холодні, наче вона довго ходила босоніж. Лоскотало, але приємно. Вона пригорнулася до парубка, трохи тепла, трохи холодна, гладенька, як муслін, і, схоже, зовсім гола. Куба відчув блаженство, відчув, як його покидає гарячка. Заснув, занурившись обличчям у море чорного пахкого волосся, розсипаного на подушці.

Уранці він почувся трохи ліпше, хоча мало чого пам'ятав з попередньої ночі. Його дивувало, що сінник пахне прянощами, як єврейське кадило, яким Кольман кадив у шабас по всіх кутках. Потім знайшов на подушці волосину, товсту, темну й скручену. Довго сидів на ліжку, обертаючи її в пальцях, а всередині у нього коїлися дивні речі.

Він і надалі почувався слабким, але хвороба вийшла йому з грудей, і він навіть не кашляв так сильно. Помічним, напевно, був жирний бульйон з курки, який дала йому випити Хана. А старий Кольман призначав хлопцеві якісь легші роботи: скропити водою підлоги в господі чи протерти столи; корчмар знав, що про наймитів треба дбати, навіть якщо вони гої.

Тієї ночі місяць знову світив ясно, і опівночі Хана знову вилізла на дах. Коли Куба насилу видерся нагору, щоб звести її вниз, вона подивилася на нього цілком притомно і дивно всмінулася.

— Упадеш, Хано.

— Не впаду.

— Ходімо вниз.

— Тут добре.

І Хана зсунула з плеча одну бретельку нічної сорочки. А потім другу. А потім розстебнула кілька верхніх гудзичків і стояла так перед Кубою, гола до пояса. Мала гарні рамена й негарні груди, гострі, з надто великими й надто темними пипками. Куба вже от-от мав заговорити, що ні, що не хоче, що не можна, але закони ночі є іншими, ніж закони дня. І він не сказав нічого, бо знав, що так, що хоче, і знав, що можна.

Але дівчина лишень сягнула поміж груди й видобула звідти серце, маленьке, тріпотливе й поросле пір'ям.

— Це для тебе, — сказала.

Тож Куба взяв серце, але нічого не сказав і лиш стояв на даху з не надто розумним виразом обличчя. Серце Хани було останньою річчю, якої він від неї хотів. Він прагнув її грудей, її рамен, прагнув жару між її стегнами. Але не серце.

Вони вмостилися на краю даху, бовтаючи ногами, близьенько одне до одного і водночас не надто близько. Небом сунув місяць, байдужий і мертвий. Дівчина й хлопець сиділи спинами до нього, так, щоб не бачити облич одне одного. Мовчали, бо не знали, що могли б одне одному сказати; може, якраз нічого й не могли. Куба стискав у руках серце Хани, не знаючи до пуття, що з ним

робити. Серце, хоч і мало пір'я, склеєне кров'ю та слизом, було приємним на дотик і приємно гріло. Хлопець здивувався, яке воно невеличке. Усе поміщалось в його складених долонях.

Цвіркуни виспівували в заростях одну лиш ноту, *кри-кри*, і це був єдиний звук на світі. Безмовність між Кубою і Ханною тремтіла, як повітря у спекотний день. І дівчина вже знала, що марно віддала своє серце. Було, однак, надто пізно, бо раз подарованого серця не можна так просто забрати назад.

Коли сюрчання цвіркунів уже не можна було витримувати, Хана зіскочила з даху зі спритністю кицьки чи куниці, гримнула кухонними дверми й зникла всередині будинку. Куба обережно зліз із даху й побрів до себе. Пташине серце сховав під сінник. Огорнув його ще й коцом, бо стукотіло як шалене й не давало йому спати.

VI

ПРО ПАНА ДОБРОГО Й ЛАСКАВОГО

Повідають, що дідич прибули тоді до села в білій колясці, запряженій шістьма сивими кіньми. Це радше була неправда, бо дідич просто приїхали до корчми в Камениці, тому навіщо мали би брати парадну бричку. Так, однак, кажуть.

Вельможний пан всілися на найзручнішому з крісел старого Кольмана під великою сливою, що росла біля господи з боку дороги. Підкручували вуса, поїдали рутелахи, які приносив, низько кланяючись, жид, і попивали компот, заправлений пейсахівкою, бо пива з нового хмелю ще не було. За його спиною стояли наглядачі, економ чи, радше, уповноважений та інші дворові блюдолизи. Навколо зібрався вже чималий натовп. Селян ніхто не мусив скликати, як ніхто не мусить казати худобі, де розташоване пасовисько чи що наближається час доїння. Самі слухняно прийшли, принаджені панською присутністю, мов нічні метелики, приваблені світлом. Бо й дідич здавалися дивно сяючим, гарним, у світлих штанях і чудово приталеному сурдугі димного кольору, так схожі на ангела чи святого з костельного образу, що тільки падати на коліна.

Тож упали на коліна. Всі, навіть старий Кольман, жид. Дідич підкрутили вуса й повели поглядом по бридких, грубо витесаних пиках. Хами тупо витріщалися, так тупо, що аж недобре робилося. Вельможний пан здолали, однак, огиду й навіть дозволили поцілувати себе в перстень, особливо найгарнішим дівкам. Бо були це пан добрий і ласкавий.

Дідич поплескали себе шпіцрутенom по халяві чобота, яка міцно обтискала литку, і кивнули окружному чиновникові. Той схилився й почав зачитувати борги й заборговану панщину. Один господар заборгував два дні пішої панщини, інший — один день панщини гужової, тобто з використанням власних тварин і плуга. Обох вельможний пан простили, бо були пан добрий і ласкавий.

Господар Мацей Соха заборгував, однак, два дні добровільної панщини; бо окрім визначеної законом роботи на пана деякі селяни мусили додатково відробляти добровільну панщину в кількості, визначеній вельможним паном згідно з його власним рішенням і мудрістю, а часом в натурі, головню зерном, яблуками чи дівками. Тому дістав Соха від наглядача п'ять ударів по голій спині, а його баба три; після чого встали й поцілували панський перстень і пообіцяли з'явитися на роботу на другий день на світанку. Безземельний селянин Пйотр Нев'яровський не відбув трьох днів пішої панщини. Відбути не міг, бо помер на святого Юзефа. Замість святої пам'яті Пйотра дванадцять ударів дали його старшому синові Томашу. Сальця Нев'яровська дістала п'ять ударів березовою лозиною, але тільки тому, що вельможний пан хотіли її як слід роздивитися голу від пояса вгору. Мабуть, сподобалася дідичу, бо покивали схвально головою. Під кінець і Томаш, і Сальця подякували вельможному панові й схилилися до самої землі, наче русини в церкві.

І так воно йшло: одним вину пробачали, іншим затримували. Добрим були дідич і ласкавим.

Прийшла черга й на Кубу, безземельного, тобто хама, який не мав нічого свого й мусив жити й працювати в інших. Коли уповноважений зачитав його прізвище, хлопець не одразу зрозумів, що йдеться саме про нього; він не користувався прізвищем, відтоді як батько вигнав його з дому, коли через необережне поводження з гасом хлопець пустив з димом хатину й половину двору. Усі казали про нього: той Куба від Кольмана, Куба-Шабесник або Худий Куба. Він і сам про себе думав у такий спосіб. І аж Старий Мишка мусив його підштовхнути, коли чиновник удруге зачитав:

— Якуб Шеля. Винен два дні косіння.

Кажуть, що якби в той день дідич були б із Кубою інакше повелися, то багато справ поточилися б інакше, і багатьох кривд можна було б уникнути. Якщо придивитися до часу, то добре видно, що те, що важливе, завжди починається від справ дрібних. Будь від чого починається кохання, те, що приносить щастя, і те, що приносить біль, і те, що приносять одне й друге. Від будь-чого вибухають війни, в яких гинуть великі маси людей, а ті, котрі вижили, спустошуються десь глибоко всередині, і через ту спустошеність важко їх часом називати людьми.

Тож здається, що немає під сонцем речей важливих, є лишень речі неістотні, або й навпаки, і аби в цьому розібратися, потрібен Божий розум, а не людський, амінь.

Розказують, що того дня Якуб виступив із шерехи хамів з високо піднятою головою, хоча насправді Куба мав ноги як із соломи і мало не наробив у штани. Аж мусив наглядач Михайл, хлоп'яга сухий і жиливий, схопити його за барки й поставити перед вельможним паном.

Дідич побіжно глянули на парубка. Хам як хам, усі вони одинакові. Пан уже мали цілком досить тих тупих морд, пан хотіли порозважатися.

— Двадцять і п'ять, — кинув він байдуже.

— Пане, два дні косіння... — невпевнено обізвався уповноважений.

Шляхтич кинув на нього гнівний погляд.

— Будеш мене вчити, щуре канцелярський? Двадцять і п'ять. Кайзер дозволяє. Закон на моєму боці. Ну-бо!

Потім казали, що Якуб стійко витримав усе до кінця й навіть не зморгнув оком. Наглядач перішив його й перішив, а той тільки вдивлявся в дідича, і погляд мав лихий, дуже лихий. А коли пан під кінець підсунули йому перстень для поцілунку, Якуб плюнув на нього, за що отримав ще десять ударів, хоча статуту кайзера Йосифа, видані давно тому, казали: щонайбільше двадцять п'ять, і баста. А ще інші розказували, що Куба після дев'ятнадцятого удару впав на землю непритомний. Дідича цей хамський непослух дуже розсердив, тож наказав дати йому ще десять ударів, хоча закон казав: найбільше двадцять п'ять, і баста.

Як воно насправді було, цього й сам парубок не пам'ятав, бо після тридцять п'ятого удару не був уже Кубою ані Якубом, тільки болем. Біль пульсував у його тілі й напливав на очі фію-

летовим мороком. Морок цей раз по раз зблискував образами, й хлопцеві здавалося, що бачить Мальву, яка походжала туди й сюди. Ходила в тлумі селян, ходила між дворовими й за спиною шляхтича. І ніхто її не бачив, один тільки Куба.

— Ну, а тепер музика. — Дідич потерли руки від утіхи. — Співати, хама, танцювати й радіти. Це корчма, а не цвинтар.

Бракувало однак скрипаля Йонтка Гаці, бо виявилося, що заборгував він пішу панщину, а може, гужову, й наглядач, відраховуючи удари, перебив був йому два пальці. З шерengi виступили контрабасист і барабанщик, але з контрабаса й бубнів не створиш справжньої музики. Тоді хтось шепнув, що Рубін Кольман має в скрині кларнет, тож дідич примусили старого грати. Кларнет був старий, запльований і хрипів, проте вельможний пан дратувалися й нервово трусили ногою, тож селяни щосили почали співати, танцювати й радіти.

Куба отямився під плотом, коли вже ніч спиналася на небо. Кольман усе ще терзав кларнет, а селяни співали, що їм тільки приходило в голову. Дідич танцювали в самій гушці й брали до танцю то одну дівку, то другу, і їм зовсім не перешкоджало, що єврей грає єврейські мелодії, а хлопці співають хлопські пісні.

На якусь мить привиділося парубкові, що пан танцює з Мальвою, що це вона його веде, що вистрибує і сміється, як дияволиця. Коли, однак, зморгнув, дівчина зникла, а дідич не танцювали, бо були зовсім п'яні, оббльовані аж по коліна й ледве трималися на ногах, а наглядач і уповноважений провадили його до брички.

VII ПРО ЗМІЙ І ПРО ЧАРИ

Повідають, що немає на світі вдячності більшої, ніж зміїна вдячність. Куба, однак, не знав цього, коли за кілька днів після дідичевого візиту подався на панщину відробляти заборговане косіння і надібав біля джерела змію.

Джерел у горах сила-силенна, бо кожна долина, навіть найменша, має свій потік, а кожен із тих потоків береться з різних

струмочків, що течуть гірськими ущелинами. Біля деяких із тих джерел, званих мофетами, не слід лягати ані засинати, бо можна більше не пробудитися; повітря-бо там важке, і не можна ним дихати. Люди про це знають, знають і деякі дикі тварини, але вже вівці, наприклад, ні. Вівці-бо дурні, і їх треба пильнувати, бо готові заблукати, куди не треба, й задушитися на смерть.

Молода змія, що грілася на камені, видно, теж цього не знала. Мофета була струменем з-під коренів великої липи, всипаної квітами, як молода панна. Раннім літом усі липи стають гарними, але особливо ця, яка завжди родила стільки квітів, що аж гілки гнулися. На змію Куба набрів, коли зробив собі перерву від косіння і, всівшись на найнижчій гілці дерева, жував білий хліб із кмином, хроном і шавлією. Сонце вже стелилося по луці, липневий вітерець охолоджував розігріте тіло й робив не такими болісними жовті синці після панських ударів.

Гад масляно блищав на сонці, жовті плями на боках шиї виглядали як намальовані соком з ластівчиного зілля. Парубок штурхнув змію патином, переконаний, що тварина вже мертва. Та, однак, мляво, із зусиллями згорнулася, а боки ходили в неї, як у заспаного коня. Йонтек Гаца, який теж цього дня косив луку, хотів добити змію каменем, але Куба не дозволив. Узяв гада двома паличками й відніс у тінь, далеко від мофети. Облив пласку голову водою з бляшаного горнятка. І не міг при цьому стриматись, аби не погладити зміїного тіла; було воно тепле, гладеньке і дуже приємне на дотик.

Коли тварина прийшла до тями, дав їй іще з'їсти кульку, зіплену з хліба, а потім ще одну, і ще. З глиняного глечика налив у кухлик кислого молока. Змія похлебтала трохи, засичала щось своєю мовою й відповзла у високу траву.

А вже незабаром Куба й думати про неї забув. Щось інше заморочило йому голову й серце, і були це не змії, в кожному разі, не такі, як та з-під мофети. Бо у хлопця перед очима все ще стояла Мальва з дідичем, а ревності здатні обплутати міцніше, ніж змії-душителі з південних країн, отруїти думки зміїною отрутою, аж вони починають пульсувати й галопувати по голові. Так, так, здатні.

Коли Куба вертався з луки, то не міг не зазирнути під верби-апостоли, але Мальви там не знайшов.

Не було на що чекати. Чарувати парубок не вмів, бо щоб чарувати, треба бути циганом або жидом. Не вмів, але ж спробувати міг.

Ніч нависла над світом бездонна і чорна, як море. У вібруючій цвіркунами темряві хлопець збирав мальви, що росли перед корчмою. Рвав їх повними жменями, бо квітів було дуже багато. Мав їх вуже повні кишені, але зняв ще сорочку й зробив із неї клуночок, щоб зібрати ще більше.

Коли назбирав уже досить, то видерся на дах, найвище, як тільки міг. Спершу почувався непевно й трохи ніяково, кидав квіти в повітря, але не дуже високо, так, щоб ніхто не помітив. Проте швидко зрозумів, що бачить його тільки ніч. Його рухи набули плинності, ноги несли самі. Дивна мелодія пульсувала в жилах, як горілка, і темрява кинула його в шалений, дикий чардаш. Йому здавалося, що він падає. Мальви літали навколо, як нетлі.

Куба не танцював. Куба був танцем.

Куба не чарував, бо не був ані жидом, ані циганом. Куба сам став чарами.

VIII

ПРО ГРУШУ, КВІТИ Й НІЧНУ ЛУКУ

27

Повідають, що Мальва працювала у Кольмана завжди, але насправді то Куба принадив її чарами. Тож коли Мальва опинилася в господі старого жида, ніхто не міг пригадати, звідки вона взялася, і кожен, мабуть, відповів би, що вона працювала там завжди. Так-бо діють чари.

Дні переходять у ночі, а ночі в дні. Мальва співає за роботою, і час плине в ритмі її пісні. Співає, коли лущить квасолю і коли варить пиво. Тільки коли пече хліб, то не співає, бо хлібові перешкоджати не можна.

Пісеньки Мальви є дивними. Мелодії ніби відомі, але тремтливі й мінливі. Слова втрачають значення і розчиняються в мелодії, як крапля молока у воді. Наче Мальва співає чужою мовою. Це слова, у яких міститься більше від слів.

Схоже, що ніхто, крім Куби, не звертає на це уваги, а воно ж одразу видно, що Мальва походить не з цього світу. Коли співає, то наче співають польові духи. Коли рухається, то неначе вітер колише колоссям. Куба це бачить і не може відвести очей від за-